

Prof. Krzysztof J. Szmidt

Szkoła Wspierająca Uzdolnienia, czyli jak celowo, systematycznie i profesjonalnie nauczać twórczości

Uwagi wstępne

Rok 2009 był Europejskim Rokiem Kreatywności i Innowacji, rok następny ministerialnym Rokiem Odkrywania Talentów i można sądzić, że powoli kończy się zainteresowanie mediów oraz ośrodków sterujących polityką edukacyjną kwestią rozwijania zdolności twórczych uczniów szkół wszystkich szczebli. Jak bowiem wykazują wieloletnie doświadczenia, po nagłym wybuchu zainteresowania jakimś problemem dotyczącym wychowania i edukacji kulturalnej, na przykład Szkołą Otwartą, Szkołą z Klasą, Szkołą Wolną od Agresji czy Szkołą Obywatelską, które to zainteresowanie jest podsycane przez specjalne akcje, projekty europejskie czy priorytety ministerialne, a także konkursy czy festiwale, wszystko szybko wraca do „normy”. Po uzyskaniu specjalnego Certyfikatu Szkoły Demokratycznej czy Szkoły z Klasą dyrekcje i nauczyciele szkół tracą energię pedagogiczną zaraz po zawieszeniu stosownego dyplomu na ścianie dyrektorskiego gabinetu i powracają na ogół do nudnej praktyki dnia codziennego, w której zadania Szkoły Demokratycznej czy Szkoły Otwartej rzadko są realizowane.

Choć z natury jestem optymistą pedagogicznym, to obawiam się, że taki sam syndrom uwiędu energii twórczej po zakończeniu akcji dotknie również tych pedagogów, którzy zaktywizowali się w Roku Kreatywności i Innowacji i Roku Odkrywania Talentów.

Fasadowość, akcyjność, umiłowanie konkursów czasowych to odwieczne choroby powojennej szkoły polskiej¹. Cierpi na nie również prak-

tyka nauczania twórczości w szkole. Dlatego też, przystępując do projektowania działań w ramach programu Szkoła Wspierająca Uzdolnienia, próbowaliśmy uniknąć tych błędów i oprzeć się na kilku solidnych podstawach. Podstawy te formułuje coraz lepiej rozwinięta dziedzina wiedzy naukowej i praktyki edukacyjnej, jaką jest pedagogika twórczości, oraz coraz liczniejsze doświadczenia pedagogów nauczających dzieci i młodzież zachowań twórczych. Najważniejsze z tych podstawowych zasad to: systematyczność oddziaływań dydaktycznych, ciągłe samokształcenie nauczycieli twórczości i profesjonalizacja zawodu oraz ciągły monitoring osiągnięć.

Systematyczność oddziaływań twórczych

Twórczości na świecie, podobnie jak w Polsce, naucza się rzadko, a jeśli już, to jakby „przy okazji”, traktując ją jako środek i dodatkowy element urozmaicający nauczanie tradycyjnych przedmiotów szkolnych i prowadzenie zajęć pozalekcyjnych. Nawet dzieci amerykańskie rzadko uczą się tworzenia metafor, wykorzystywania analogii czy transformowania treści wyobrażeń. Coraz liczniejsze w USA i krajach zachodnich programy pomocy dzieciom w tworzeniu zakrojone są na krótką skalę: semestr, rok szkolny, bardzo rzadko na dwa lata nauki. Wykorzystuje się je często jako tzw. michałki, swoiste „zapchajdziury”, którymi nauczyciele raczą uczniów w piątkowe popołudnia, gdy zostaje trochę niezagospodarowanego czasu szkolnego, a młodzież powoli rozpiera „gorączka sobotniej nocy” i trzeba ją odpowiednio

¹ Zob. Szmidt K.J. *Konkurs, czyli porażka. Szkolna praktyka stymulowania zdolności uczniów* [W:] Bonar J., Buła A. *Poznać – zrozumieć – doświadczyć. Teoretyczne podstawy praktycznego kształcenia nauczycieli wczesnej edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.

skanalizować i uszlachetnić. Wtenczas trening twórczości jest formą pożądaną i przynosi dobre efekty.

Tymczasem, jak w każdym innym oddziaływaniu pedagogicznym, w nauczaniu twórczości liczy się przede wszystkim celowość, systematyczność i powtarzalność. Badania naukowe pokazują, że umiejętności twórcze wymagają ciągłego stymulowania, a żeby je odpowiednio opanować, potrzeba sprawnego powtarzania². Naprawdę trudno nauczyć się sztuki wykorzystywania analogii bezpośredniej przez poszukiwanie inspiracji w przyrodzie, gdy nauczyciel twórczości zaserwuje uczniom jednorazowe ćwiczenie bioniki. Trudno liczyć na to, że uczniowie klasy V szkoły podstawowej nauczą się odraczania oceny w czasie grupowego rozwiązywania problemów, gdy mieli okazję uczestniczyć w zaledwie jednej czy dwóch sesjach burzy mózgów.

Systematyczność ćwiczenia sprawności twórczych nakłada na nauczyciela obowiązek ciągłego, dobrze zakorzonego w planie tygodniowym szkoły prowadzenia lekcji twórczości. Stąd też w projekcie Szkoła Wspierająca Uzdolnienia dążymy do tego, by lekcje twórczości trwały przez kilka lat w wymiarze 1-2 godzin lekcyjnych w tygodniu. Chodzi o to, by uczniowie traktowali „chodzenie na twórczość” jako stały element uczenia się i pobytu w szkole, a nie jako kolejną imprezę *extra*.

Zasada ta dobrze koresponduje z powszechnie uznawanym prawem 10 000 godzin. Reguła ta mówi, iż dojście do poziomu twórczości wybitnej i wielkiej wprawy w jakiegokolwiek dziedzinie twórczości wymaga około 10 000 godzin ćwiczeń. Oznacza to, że trzeba uprawiać twórczość 20 godzin tygodniowo przez 10 lat. Wyjątki się raczej nie zdarzają i wniosek ten dotyczy również Wolfganga Amadeusza Mozarta czy Nicola Tesli!

Ciągłe dokształcanie pedagogów twórczości. Profesjonalizacja zawodu

Nauczanie twórczości często wymaga innych umiejętności wychowawczych i dydaktycznych niż nauczanie fizyki czy języka polskiego (o najważniejszych warunkach i zasadach prowadzenia zajęć twórczych piszę w aneksie). Nauczyciel twórczości częściej pełni rolę **facylitatora** („ułatwiacza”), który pobudza, zachęca i ułatwia dzieciom tworzenie, wprowadzając je w arkania trudnego procesu twórczego, nie jest zaś dostarczycielem gotowej wiedzy, choć w odpowiedni sposób serwuje informacje o mniej lub bardziej wybitnych twórcach i ich dziełach. Lubię posługiwać się metaforą nauczyciela twórczości jako przewodnika górskiego. Tak jak tamten, dobry pedagog twórczości ma odpowiednio dużą wiedzę przedmiotową i konkretne umiejętności „terenowe”, które pozwalają mu poprowadzić grupę w dobrym kierunku i po to, by wejść wyżej i w bezpieczny sposób. Ale to członkowie grupy, korzystając z jego inspiracji i wskazówek, SAMI muszą wejść na szczyt własnej twórczości, wcześniej opanowując niezbędne sprawności, by nie ulec wypadkowi. Nikt za nich się nie wdrapie, co najwyżej może podać pomocną dłoń lub linę. A ze szczytu widać więcej...

Do niedawna nikt w Polsce nie kształcił nauczycieli twórczości w sposób przemyślany i systematyczny. Nauczyciel pragnący pomagać uczniom w tworzeniu mógł uzyskiwać niezbędne kompetencje w ramach ogólnych warsztatów psychoedukacyjnych mających formę treningów twórczości, dramy kreatywnej czy arteterapii. Dopiero powstanie Zespołu Psychopedagogiki Twórczości przy Wydawnictwach Szkolnych i Pedagogicznych, które opublikowały dwa rozwinięte programy nauczania twórczości: „Porządek i Przygoda” oraz „Żywioły” i zorganizowały półroczne kursy dydaktyki kreatywności, oraz studia podyplomowe na Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie zmieniły tę sytuację. Do jej poprawy przyczyniły się też organizowane przez Polskie Stowarzyszenie Kreatywności – oficjalnego partnera projektu Szkoła Wspierająca Uzdolnienia – szkolenia, sesje metodyczne oraz Laboratoria Treningu Twórczości³. Płocki, ciechanowski czy radomski nauczyciel twórczości nie jest już pozostawiony sam sobie.

Program Szkoła Wspierająca Uzdolnienia zaczyna się od nauczania nauczycieli, zgodnie z naj-

² Runco M.A. [ed.] *Divergent Thinking and Creative Potential*, Hampton Press Inc., New York 2013.

³ Zob. www.p-s-k.pl

bardziej uniwersalną zasadą każdej dydaktyki, że krytycznym ogniwem w nauczaniu jest nauczyciel.

Dobry nauczyciel z powodzeniem zrealizuje zły program, zły nauczyciel popsuje nawet program najlepszy.

Nauczyciele uczestniczący w projekcie mazowieckim uczą się najpierw identyfikowania własnego potencjału twórczego, potem poznają główne teorie twórczości, systemy trenowania zdolności twórczych, programy pomocy w tworzeniu oraz specjalne heurystyki twórcze. W opinii o projekcie, kierowanej onegdaj do władz oświatowych, pisałem: *biorący w nim udział nauczyciele nabywają w toku dokształcania, a potem własnej praktyki prowadzenia lekcji twórczości, trwałej wiedzy i umiejętności bardzo istotnych dla ich dalszego rozwoju zawodowego:*

- *wiedzy z zakresu nauczania problemowego i aktywizującego,*
- *wiedzy z zakresu psychologii i pedagogiki twórczości dotyczącej odkryć i wynalazków naukowych, sztuki i działań innowacyjnych,*
- *wiedzy z zakresu zdolności poznawczych i kreatywności dzieci, procesu twórczego u dzieci i swoistości myślenia uczniów,*
- *heurystycznych umiejętności projektowania i realizowania metod problemowych i twórczych w różnorodnych dziedzinach i przedmiotach nauczania,*
- *wykorzystania i konstruowania narzędzi diagnostycznych i pomiarowych dotyczących zdolności uczniów (testy, zadania testowe, skale pomiarowe itp.), przydatnych w szkolnym systemie oceniania,*
- *konstruowania programów nauczania i wychowania, tworzenia ćwiczeń aktywizujących zdolności poznawcze uczniów.*

Liczymy, to znaczy pracownicy naukowi sprawujący pieczę nad projektem a wywodzący się z Zakładu Pedagogiki Twórczości UŁ⁴ oraz trenerzy z Polskiego Stowarzyszenia Kreatywności, szkolący nauczycieli w sześciu miastach Mazowsza, że twórczo „zapłodniony” nauczyciel zechce po warsztatach sam sięgnąć do literatury przedmiotu, wypróbować ćwiczenia twórcze najpierw na sobie, a potem na uczniach oraz poddać ich efekty ocenie i refleksji. Próbowujemy nauczycielom pomóc w tym ostatnim dziele, nauczając ich technik diagnozowania zdolności twórczych, co nie

jest takie łatwe, jak wydaje się niektórym metodykom. Razem z nauczycielami, stosując zasady badań w działaniu (*action research*), przystąpiliśmy do pomiaru efektywności lekcji twórczości, serwując setkom uczniów na początku realizacji kilkuletniego programu tzw. pretest. Znalazły się tam na przykład takie zadania:

- *Jak inaczej można nazwać temperówkę? Wymyśl i zapisz (lub wypowiedz) jak najbardziej zaskakujące, oryginalne, ale jednocześnie sensowne pomysły.*
- *Gdybym prowadził(a) wywiad z Adamem Małyszem, zadałbym (zadałabym) mu następujące pytania:*
  - *Jak Pan często trenuje?*
  - *Na czym polega trening narciarski?*
  - *Jaki jest Pana najdłuższy skok?*
  - *Ile konkursów/skoków już wygrał Pan w swoim życiu?*
  - *Co by Pan robił, gdyby Pan nie skakał?*
  - *Czy śnią się panu skoki narciarskie?*
  - *I tak dalej.*

Wyobraź sobie, że prowadzisz wywiad z Joanne Rowling, autorką książek o Harrym Potterze. Jakie pytania byś jej zadał(a)? Wymyśl ich jak najwięcej.

- *Wyobraź sobie, że właśnie z kolegami otwierasz nowy piękny sklep z zabawkami i gramami dla dzieci. Wymyśl i podaj jak najwięcej oryginalnych nazw tego sklepu.*

Mamy nadzieję, zachęcając nauczycieli realizujących projekt do członkostwa w Polskim Stowarzyszeniu Kreatywności, że zdobędą oni w konsekwencji wytężonego samokształcenia i doskonalenia zawodowego, w którym nieustannie im pomagają pracownicy Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli, nowy piękny zawód – zawód pedagoga twórczości. Od wielu lat sadzę, że nie ma piękniejszej profesji pedagogicznej niż właśnie pomoc innym, a zwłaszcza młodzieży, w tworzeniu.

Konieczność wsparcia

Ze względu na skalę przedsięwzięcia, jego aktualne i przyszłościowo cenne cele wychowawcze i edukacyjne, a także rozwój zawodowy nauczyciela i profesjonalizm działań Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli, projekt Szkoła Wspierająca Uzdolnienia zasługuje na każde możliwe wsparcie ze strony organów prowadzących, władz miast, w których jest realizowany, sponsorów i dobrych ludzi. Jestem święcie przekonany, a naprawdę

⁴ Zespół tworzą: prof. dr hab. Krzysztof J. Szmidt, dr Dobrosław Bilski (opuścił ZPT), mgr Monika Modrzejewska-Świgulska, mgr Aleksandra Chmieleńska, mgr Aleksandra Wodzyńska.

wiem, co mówię, że projekt ten przejdzie do historii pedagogiki w Polsce. Wyraziłem już swoją opinię na ten temat: *Chciałbym bardzo wyraźnie podkreślić, iż projekt Szkoła Wspierająca Uzdolnienia, ze względu na swoją skalę oraz realizację (uczestniczy w nim ponad 300 nauczycieli Mazowsza, którzy wdrożyli już lub mają w najbliższym roku szkolnym wdrożyć do praktyki edukacyjnej przedszkola i szkoły podstawowej trwałą, a nie okazjonalną i akcyjną, systematyczną formę nauczania zachowań kreatywnych) jest największym tego typu projektem innowacyjnym w Polsce i jednym z nielicznych w świecie. W całej dotychczasowej polskiej pedagogice zdolności i twórczości i praktyce nauczania nie było tak ambitnie zarysowanej i jednocześnie przemyślanej pod każdym względem innowacji pedagogicznej.*

Ważne staje się teraz, po ustaniu akcji związanych z Rokiem Kreatywności i Innowacji, by przez decyzję administracyjną jakiegoś polityka oświatowego nie zakończyć tego obiecującego przedsięwzięcia i nie wpisać się w tak dobrze znany polski schemat edukacyjny, który polega na tym, iż innowacja kończy się wraz z ustaniem strumienia pieniędzy i wręczeniem stosownych medali za udział i ku czci. Ciągłe musimy pamiętać, iż Polska wydaje 0,6% PKB na innowacje i badania twórcze, a Europa Zachodnia około 2,6%. Jest zatem co robić...

Aneks

Podstawowe warunki (zasady) efektywności lekcji twórczości

Biorąc pod uwagę cele oraz treści ćwiczeń na lekcjach twórczości w szkole podstawowej oraz wiedzę o efektywności tych zajęć, można uznać, że najważniejsze warunki powodzenia pedagogicznego w pracy nauczyciela są następujące:

- **Zasada podmiotowego traktowania każdego ucznia** – należy tworzyć warunki sprzyjające ujawnianiu indywidualnych potrzeb, inicjatywy i pomysłowości, a więc bezpiecznego i pełnego wyrażania siebie. Zajęcia twórcze nie mogą się efektywnie odbywać w grupach klasowych liczących powyżej 20 osób – optymalna z różnych względów jest grupa ćwiczeniowa licząca co najwyżej 15 uczniów.
- **Zasada oceniania wytworów i zachowań uczniów poprzez opis i opinie** – należy zrezygnować z tradycyjnej oceny cyfrowej na rzecz oceny opisowej i informacji zwrotnej, które pozwolą zrozumieć dziecku własne błędy i niedostatki, naprawić je lub zminimalizować.
- **Zasada ludyczności i stymulowania kształcącej zabawy** – należy wykorzystywać naturalne poczucie humoru dzieci i ich potrzebę zabawy, nasycając ćwiczenia twórcze atmosferą spontanicznej, życzliwej i dobrej zabawy i kształtując postawę ludyczną, dzięki której realizacja nawet trudnych zadań staje się działaniem płynnym i satysfakcjonującym. Zabawa jednak nie jest celem, ale środkiem lekcji twórczości.
- **Zasada harmonijnego wpływu na różne sfery rozwoju ucznia** – nauczyciel, zgodnie z rozumieniem postawy twórczej, dba o harmonijne pobudzanie procesów poznawczych, emocjonalno-motywacyjnych oraz działań umożliwiających dzieciom radzenie sobie w sytuacjach otwartych, nie faworyzuje wiedzy kosztem oddziaływań wzbudzających emocje i pozytywne motywacje do dalszej pracy twórczej. Myśli o uczniu jako o całości psychofizycznej.
- **Zasada zachęcania do działań twórczych i pobudzania samodzielności uczniów** – istotne w kształtowaniu postawy twórczej jest zachęcanie uczniów do podejmowania samodzielnych prób pokonywania trudności i rozwiązywania problemów. Nauczyciel wspiera odważne próby uczniów, zachęca ich do wytrwałości, dając im poczucie bezpieczeństwa i pomagając w pokonywaniu nieśmiałości, lęku przed nieznanym, „trwogi przed arcydziełem” i innych barier napotykanych przez dziecko w działaniach twórczych.
- **Zasada wykorzystywania wpływu grupy** – nauczyciel zachęca uczniów do współpracy twórczej w grupie, uczy sztuki dyskusowania i tolerowania pomysłów innych osób, pobudza umiejętności odczytywania i rozumienia uczuć kolegów, zachęca do grupowego rozwiązywania problemów indywidualnych, przeciwdziała przesadnemu egocentryzmowi dzieci i postawom rywalizacyjnym. Z umiarem pozwala na rywalizację i to na ogół pomiędzy zespołami, a nie pomiędzy pojedynczymi uczniami.
- **Zasada stosowania bogatych i zróżnicowanych środków dydaktycznych** – nauczyciel wykorzystuje atrakcyjne pod wieloma względami środki dydaktyczne, mogące wzbudzić ciekawość poznawczą uczniów, traktuje z jednakową uwagą zarówno środki stymulujące

percepcję i myślenie racjonalne, jak i intuicję oraz wyobraźnię uczniów, zachęca ich do wykorzystywania tych środków oraz do samodzielnego tworzenia nowych. Nauczyciel sam wymyśla interesujące pomoce dydaktyczne, mając na względzie przede wszystkim przeciwdziałanie nudzie. Zajęcia twórcze organizuje w sprzyjających aktywności twórczej warunkach lokalowych, o dużej estetyce, dobrym wyposażeniu w niezbędny sprzęt – wystrzega się organizowania lekcji twórczości w dużych salach gimnastycznych lub na korytarzu szkolnym. Gromadzenie atrakcyjnych środków dydaktycznych nie jest jednak celem – celem jest pomoc w rozwoju twórczości uczniów.

- **Zasada nawiązywania do istniejących potrzeb i zainteresowań uczniów oraz budzenia nowych potrzeb i zainteresowań** – nauczyciel uwzględnia zainteresowania i potrzeby uczniów, traktując je jako istotny motyw realizacji celów psychologicznych, pozwala uczniom na wybór tematu i charakteru ćwiczeń twórczych, sugerując nowe tematy i rzeczy warte poznania oraz umiejętności, które warto opanować. Nauczyciel taktownie i wytrwale pokazuje uczniom przykłady twórczości wybitnej i wykazuje, że na Madonnie nie kończy się twórczość muzyczna, a na „Zmierzchu” twórczość literacka.
- **Zasada budowania i kultywowania klimatu bezpieczeństwa i życzliwości** – nauczyciel podejmuje określone działania sprzyjające powstawaniu i utrwalaniu się na lekcjach twórczości atmosfery zaufania, życzliwości, nieskrępowanego dzielenia się pomysłami, odważnego poszukiwania niebanalnych rozwiązań i puszczenia wodzów fantazji, przeciwdziałania rywalizacji i przesadnej krytyce oraz nadmiernemu perfekcjonizmowi uczniów.
- **Zasada ciągłego podsycaenia i utrzymywania ciekawości poznawczej uczniów** – proponując określone działania dywergencyjne, nauczyciel cały czas dba o wzbudzenie w uczniach stanu zaciekawienia różnymi problemami, nagradza przy tym i docenia fakt stawiania pytań przez dzieci, zachęca do odkrywania nowych problemów i dociekliwości, a nawet kwestionowania ustalonych porządków i prawd, pozostawia niektóre pytania bez odpowiedzi, prowokując dzieci do myślenia, ukazuje niekompletność istniejącej wiedzy, ujawniając tajemnice i nierozwiązane problemy dotyczące poszczególnych żywiołów. Pytania uczniów na lekcji twórczości są mile widziane.
- **Zasada wzmacniania procesu twórczego i tolerowania błędów** – lekcje twórczości w szkole podstawowej nie są poświęcone kreowaniu artystów i produkowaniu dziecięcych dzieł spełniających obiektywne kryteria sztuki, tak więc wytwór procesu twórczego ma wartość niejako wtórną. Główny akcent pada natomiast na doświadczenia i przeżycia dzieci, które podejmują się próby uczenia się nowych zachowań i umiejętności. Naturalne i oczywiste w tych sytuacjach porażki, błędy i niedociągnięcia uczniów nauczyciel traktuje ze spokojną wyrozumiałością i życzliwą uwagą, przeciwdziałając potęgowaniu się bezradności i pesymizmowi. Nauczyciel wie i wierzy, że tylko ten uczeń, który nic nie robi, nie popełnia błędów.

Krzysztof J. Szmidt jest profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Łódzkiego, kierownikiem Zakładu Pedagogiki Twórczości w Katedrze Badań Edukacyjnych, prezesem honorowym Polskiego Stowarzyszenia Kreatywności i superwizorem treningu twórczości. Pełni funkcję kierownika naukowego projektu Szkoła Wspierająca Uzdolnienia.